

Вікторія БІЛЯВСЬКА,
*старший викладач кафедри світової літератури та
методик викладання філологічних дисциплін
ЖДУ імені Івана Франка*
Ольга РУДЮК,
*старший викладач кафедри світової літератури та
методик викладання філологічних дисциплін
ЖДУ імені Івана Франка*

СОЦІОКУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ КОМПЛЕКС ПРОБЛЕМ «СПОГАДІВ ІЗ ПОДОРОЖІ ДО СИБІРУ Й ПЕРЕБУВАННЯ В БЕРЕЗОВІ ТА САРАТОВІ» ЄВИ ФЕЛІНСЬКОЇ

У статті проаналізовано проблематику, презентовану на сторінках «Спогадів із подорожі до Сибіру...» видатної волинянки, яку умовно об'єднуємо в екзистенційний та соціокультурно-історичний комплекси. Для «Спогадів із подорожі до Сибіру...» – провідними є проблеми екзистенційного комплексу, який включає в себе питання, що стосуються буття людини, її місця у світі, межі, які може досягнути її розум, а також усіх вимірів самотності, які Є. Фелінська відчула на власному досвіді.

Важливим завданням новітнього етапу розвитку української літератури й літературознавства, що віддзеркалює найновіші тенденції суспільного поступу, є пошук шляхів вирішення нагальних питань, які стосуються інтеграції національного та регіонального літературознавства у світовий та європейський мистецький простір при збереженні етнічної й ментальної автентичності національної літератури. Невід'ємною складовою цього дискурсу є дослідження мемуарної спадщини митців слова українсько-польського пограниччя доби романтизму, період творчості яких відбувався у подібних історико-культурних умовах. Яскравою, але, на жаль, мало відомою зіркою в каноні правобережних мемуаристів XIX ст. є постать Єви Фелінської (1793 – 1859) – письменниці та громадського діяча українсько-польського культурно-історичного пограниччя першої половини XIX ст., авторки побутових повістей, спогадів та мемуарів, ґрунтовне вивчення яких сприятиме розвитку вітчизняного літературознавства й осмисленню не лише літературних, але й багатьох інших проблем сучасності – суспільно-політичних, історичних, освітніх, ґендерних тощо.

До аналізу мемуаристики Є. Фелінської у літературознавчому та історико-культурному контексті зверталися М. Янік (стилістичні особливості «Спогадів із подорожі до Сибіру...» Є. Фелінської)[4], А. Кучинський (дослідження сибірського періоду заслання мемуаристики)[5], Х. М. Малговська (етапи створення «Спогадів із

подорожі до Сибіру...») [6], З. Трояновичова (мемуарна спадщина Є. Фелінської у контексті сибірської романтичної літератури)[10], В. Сливовська (участь Є. Фелінської в «Союзі польського народу» Ш. Конарського та подальші наслідки для мемуаристики)[9], А. Рочко (емоційний аспект у «Спогадах із подорожі до Сибіру...») [8], В. Єршов (особливості жанру мемуаристики Є. Фелінської)[1], М. Цвенк (життєвий і творчий шлях на основі архівних матеріалів)[2], та ін. Аналіз цих праць засвідчує той факт, що попри досить широкий діапазон звернень науковців до окремих проблем творчості Є. Фелінської, загалом її спадщина залишалася здебільшого на периферії сучасних літературознавчих студій, а проблематика «Спогадів із подорожі до Сибіру...» до сьогодні в українському літературознавстві є мало досліджуваною.

Вибір Є. Фелінською генологічних дефініцій для «Спогадів із подорожі до Сибіру...» і «Мемуарів із життя» зумовлено особливостями рефлексії минулого часу, які відрізняються один від іншого методологічним підходом в інтерпретації проблематики, властивостями віддзеркалення часопростору, предметного світу, способами організації характеру тексту (природа, світ, часопростір, форма, фактура та ін.), емоційністю вияву авторських пригадувань. Спогади – це літературно-мемуарний наративний жанр, у якому поданий опис давніх подій, учасником чи свідком яких був автор, відтворені портрети окремих людей із використанням відповідних композиційно-стилістичних засобів, біографічних та автобіографічних даних, нотаток, щоденників. Часова дистанція між подіями та їхнім описом скорочується, а прийом, використаний Є. Фелінською, що передбачає наявність елементів щоденника, дозволив взагалі скоротити відстань між дією та оповідністю. Окрім того жанр мемуарів передбачає ґрунтовне осмислення подій та зображення більш значного періоду часу із перспективи зрілого автора, що має на меті залишити по собі слід в історії та переказати власний досвід нащадкам. Для жанру спогадів характерна менша часова дистанція, і, як правило, вони пишуться під першими і найбільш сильними враженнями від певної події, тому їм притаманна високий рівень рефлексійності. У випадку із Є. Фелінською подією, яка послужила інтенцією, стало заслання до Сибіру та пізніше перебування в Саратові.

Проблематику, яка простежується на сторінка «Спогадів із подорожі до Сибіру...» (1852 – 1853) умовно можна поділити на два основних комплекси: екзистенційний, що втілює спектр питань, які стосуються самої мемуаристики, її душевного стану, переживань та внутрішніх рефлексій, та соціокультурно-історичний, який у свою чергу поділяється на проблеми, притаманні російській громаді Тобольська, Березова, Саратова та інших міст імперії, де довелося побувати авторці, та етноісторичні візії з життя корінного населення Сибіру – ненців або ж самоїдів та хантів або ж остяків. Поділ на комплекси здійснено на підставі принципу важливості.

Звернемося до кола питань, які у свій час гарантували твору Є. Фелінської певну ексклюзивність та читацький успіх, а крім того ще й

принесли славу та визнання літературно-критичного середовища середини XIX ст., а саме до етнокультурної візії життя корінних народів Півночі, хантів та ненців. Саме через комплекс проблем, які окреслювали матеріальну та духовну культуру цих спільнот, Є. Фелінську вважають предтечею сибірський етнографічних студій.

Однією із значущих предметів художнього осмислення у такому контексті постала проблема соціально-культурного співіснування корінних народностей – хантів та ненців і власне росіян. Є. Фелінська продовжує традиції польських мемуарів XVIII ст., які досліджували й висвітлювали процес завоювання Сибіру Росією та політику колонізації цих величезних теренів. Проте авторка з позиції людини середини XIX ст. вже могла оцінити їх масштаби та наслідки. Видатна волинянка, як і її попередники, чітко усвідомлювала багатоетнічність корінних народів Сибіру, називаючи їх автохтонами та земляками. Як зазначає польський літературознавець А. Рочко, ще мемуаристи XVIII ст. особливості корінних народів показували у порівнянні із росіянами, створюючи завжди негативний образ останніх, які використовували простоту і довірливість представників кочового народу[8, с. 84].

У «Спогадах із подорожі до Сибіру...» Є. Фелінської ця проблема набуває іншого звучання. Мемуаристка зауважує, що корінне населення відіграло важливу роль в економічному плані. Саме вони становили перше та найбільше джерело багатства місцевих мешканців, адже російський купець, вже при першому обміні із хантами та нанцями отримував величезні прибутки. Це пояснювалось, що корінні народи, не знали справжньої ціни грошей, а товар, на який вони у російських купців обмінювали шкіри тварин, коштував значно дешевше. Мемуаристка, намагаючись об'єктивно оцінити ситуацію, у «Спогадах із подорожі до Сибіру...», уточнює, що незважаючи на таку ситуацію, вся торгівля відбувалась на основі повної довіри, адже купець повинен був вивчити мову хантів або ненців пізнати їхню культуру, звичаї, а також особисто познайомитись із кожною родиною.

Складні відношення між офіційною владою та представниками корінних народів стали ще однією проблемою, презентованою на сторінках спогадів. Є. Фелінська зазначала, що дуже часто сибірська адміністрація допускала багато утисків у стосунку до аборигенів, і чим далі на схід, тим важче було контролювати урядових чиновників. Мемуаристка стала наочним свідком наслідків декількастолітньої політики загарбницької колонізації для корінних народів Сибіру. Йдеться про збройне повстання ненців у 30-х рр. XIX ст., яке увійшло в історію під назвою «Повстання в Ямальській тундрі». Є. Фелінська демонструє динаміку у власних поглядах, змінюючи думку щодо постаті головного героя, що дозволяє підвищити рівень читацької довіри до тексту. Спочатку авторка дотримувалась загального твердження, що Ваулі Піеттомін, ватажок ненців, був звичайним розбійником. Проте наступні події, з такою ретельністю занотовані у «Спогадах із подорожі до Сибіру...», змінили її думку. На сторінках тексту постає образ сильної, вольової людини, що мала «шаманських характер, а розум сміливий, енергійний та авантюрний»[3, с. 326]. Образ Ваулі, створений мемуаристкою, повністю відповідає поетиці романтичного персонажа,

наділений рисами героїзму та подекуди легендарності.

Найбільш показовою для мемуаристики було життя російської спільноти в Березові, яке стало місцем зіткнення різноманітних протиріч у розумінні авторки-європейки. Письменниця, намагаючись бути об'єктивною, акцентує увагу на позитивних сторонах особливостей життя мешканців Березова, зазначаючи, що вони відгадали таємницю вільного існування, адже «скільки разів у нашому цивілізованому світі ми позбавляємось спокою, зручностей і власної приємності заради марнославства чи забобонів. Скільки слуг оплачуємо не для власної зручності, а для того, щоб дім утримувався на рівні, який ми вважаємо належним, який відповідає нашому статусу, або який би ми хотіли продемонструвати нашим сусідам?» [3, с. 113]. Є. Фелінська, досліджуючи побут березовців, помічає суттєву різницю між їхньою ієрархією життєвих цінностей та власною, головним критерієм є простота та зручність.

Однією із важливих проблем, які осмислювала мемуаристка, стало місце книги в середовищі тогочасної громади сибіряків, а також окреслення читацьких уподобань місцевої публіки, яке авторка ілюструє на прикладі мешканців Березова. Письменниця відзначає, що серед усіх книг, як перекладних, так і власне російських, яких було доволі багато, фаворитами були казки та любовні романи. Також мемуаристка з гумором відзначає певний культурний дисонанс: «коли дивно було бачити Шатобріана або д'Арленкура в руках сибірячки, а ще дивніше було чути, як молода березовська літератка з д'Арленкуром в руках видає зі своїх уст на домочадців потік таких виразів, від яких почервоніла б не одна перекупка на наших базарах» [3, с. 156]. Подібне зіткнення культурних протиріч стає одним із провідних концептів у «Спогадах із подорожі до Сибіру...» Є. Фелінської.

Соціокультурно-історичний комплекс проблем характеризується високим рівнем об'єктивності та фактичним наповненням. Об'єднуючим фактором для проблематики «Спогадів із подорожі до Сибіру...» залишається питання збереження польської національної автентичності у будь-яких часових та просторових вимірах.

W. Bilawska, O. Rudiuk. Zespół problemów społeczno-kulturalno-historycznych we Wspomnieniach z podróży do Syberii, pobytu w Berezowie i w Saratowie E. Felińskiej.

W artykule przeanalizowano problemy, prezentowane na stronach Wspomnień z podróży do Syberii... E. Felińskiej. One są połączone w kompleks egzystencjalny oraz społeczno-kulturalno-historyczny, które dotyczą kwestii bytu człowieka, jego miejsca w świecie, granic, które może pojąć jego rozsądek, a także wszystkich wymiarów samotności, doświadczonych przez E. Felińską.

V. Bilyavska, O. Rudiuk. Issues on "Memories of a Trip to Siberia and a Stay in Birch and Saratov" by Eva Fellinska.

The issues presented on the pages of "Memories of a Journey to Siberia..." by the outstanding Volynsky woman are conditionally combined into existential and socio-cultural and historical complexes. For "Memories of a Journey to Siberia..." – the problems are the existential complex, which includes questions concerning the existence of man, his place in the world, the limits that can reach his mind, as well as all dimensions of loneliness, which E. Felińska felt in her own experience.

Список використаної літератури:

1. Ершов В. О. Польська література Волині доби романтизму генеалогія мемуаристичності. Житомир : Полісся, 2008. 624 с.
2. Cwenk M. Felińska. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2012. 280 s.
3. Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie i w Saratowie. Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1852. T. 1. 348 s.
4. Janik M. Polska literatura syberyjska. Lwów ; Złoczów : nakł. i druk. księgarni W. Zukerkandla, 1907. 83 s.
5. Kuczyński A. Syberyjskie szlaki. Wrocław [etc.] : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972. 368 s.
6. Małgowska H. M. Formy pamiętnikarsko-reportażowe lat czterdziestych i pięćdziesiątych (Na marginesie Wspomnień z podróży do Syberii E. Felińskiej) // *Przegląd humanistyczny*. 1976. № 4. S. 75–86.
7. Niemojowski L. Obrazki Syberji. Warszawa, nakładem i drukiem J. Ungra, 1875. 497 s.
8. Roćko A. Pamiętniki polskich zesłańców na Syberię w XVIII wieku. Olsztyn : Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 2001. 215 s.
9. Sliwowska W. Ewy z Wendorffów Felińskie myśli i czyny // *Wrocławskie Studia Wschodnie*. Wrocław, 1998. № 2. S. 9–27.
10. Trojanowiczowa Z. Sybir romantyków. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1992. 602 s.
11. Zwolan A. Poetyka samotności w polskiej literaturze syberyjskiej // *Kresy, Syberia, literatura : doświadczenia dialogu i uniwersalizmu* / pod red., wstęp E. Czaplewicza i E. Kasperskiego. Warszawa : Trio, 1995. S. 180–192.

